

О. Є. ГОЛЬЦОВА

Ольга Євгенівна Гольцова, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ – СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Право, як і інші види соціальних норм, здійснює свої специфічні регулятивні функції не ізольовано, а в єдиному комплексі та тісній взаємодії з іншими соціальними регуляторами. Системна цілісність усіх видів соціальних норм у своїй сукупності забезпечує належну регуляцію і нормальну життєдіяльність суспільства – це певний синтез їхньої своєрідності, особливих властивостей і можливостей. Тому, як зазначає у цьому зв'язку В. Нерсесянц, пошуки оптимальних варіантів сполучення правових форм впливу з регулятивними можливостями інших соціальних норм є одним із центральних завдань всієї соціальної політики¹.

Метою даної роботи є дослідження питання співвідношення соціального і правового регулювання з огляду на два аспекти проблеми: з одного боку, норми права знаходяться в загальній системі соціальних норм, а з іншого боку, – особлива, більш важлива роль саме правового регулювання примушує розглядати його окремо у співвідношенні з іншими соціальними нормами. При цьому враховується, що такі види норм не протиставляються одна одній, однак має місце суттєвий вплив правових норм на інші складові соціального регулювання.

Дана проблематика знаходилася в центрі уваги провідних вчених-правознавців: С. Алексєєва, В. Бабкіна, О. Зайчука, А. Зайця, О. Копиленка, О. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, Т. Тарахонич, В. Сіренка, Ю. Тихомирова, Ю. Шемшученка, О. Ющика.

Соціальне регулювання знаходить вияв як вплив суспільства на поведінку суб'єктів з метою упорядкування відносин та забезпечення соціального компромісу, здійснюється за допомогою системи спеціальних заходів і характеризується двома різновидами: індивідуальним і нормативним. Мірою поведінки індивіда та критерієм оцінки цієї поведінки виступають в суспільстві саме соціальні норми.

У становленні соціального регулювання найбільш суттєвим фактором є виникнення нормативного регулювання, яке дає змогу запровадити єдиний, безперервно діючий порядок у суспільних відносинах, підпорядкувати поведінку людей загальним і однаковим умовам, що диктуються вимогами економіки, влади, ідеології, усього соціального життя. Кожна норма у суспільстві – це певний критерій оцінки форм поведінки, вона впливає на сферу соціальної свідомості, зв'язується з ним, з існуючою системою цінностей.

Як зазначає О. Лейст, регулювання – не єдина функція соціальних норм, відмінних від права. Вона – складова частина оцінного мислення, завдяки якому люди і колективи самовизначаються у суспільстві, орієнтуються в конкретних історичних умовах і адаптуються до них. Соціальні норми – це стабільні узагальнені оцінки ситуацій, відношень, дій людей, що повторюються в даному суспільстві, оцінки, що здатні впливати на поведінку людей і суспільні відношення².

Об'єктивний характер соціальних норм визначається наступними обставинами:

- соціальні норми виникають із об'єктивної потреби соціальних систем у саморегуляції, у підтримці стабільності й порядку;
- норма виникає в процесі діяльності людей, суб'єктивно обумовленої способом виробництва;
- норма невіддільна від відносин обміну, характер яких також визначається способом виробництва й розподілу³.

На думку С. Комарова, незважаючи на велике розходження соціальних норм, їхні загальні риси наступні: це правила поведінки людей у суспільстві; норми носять загальний характер (звернені до всіх і кожного), створюються в результаті свідомої вольової діяльності людей, їхніх колективів, організацій та обумовлені економічною основою суспільства.

В юридичній літературі обґрунтовується і така думка, що не тільки об'єктивний, але й суб'єктивний характер соціальної норми обумовлений можливістю індивідів, соціальних груп усвідомити потреби суспільства у встановленні ціннісних еталонів поведінки та закріпити їх у різних правилах, приписах, знакових системах, сформувати певний рівень правової свідомості, який відповідав би рівню розвитку суспільства.

С. Алексєєв, досліджуючи не тільки існування і дію в суспільстві соціальних норм, а й їх регулюючу функцію, виділяє п'ять основних ознак соціальних норм.

1. Вони є загальними правилами, тобто соціальні норми встановлюють правила поведінки в суспільстві, визначають, яким може або повинно бути поведіння суб'єктів з погляду інтересів суспільства. При цьому соціальні норми діють безупинно в часі, мають багаторазовість дії і спрямовані на невизначене коло осіб.

2. Дані норми виникають у зв'язку з вольовою, свідомою діяльністю людей, вони по-різному співвідносяться з волею і свідомістю людей, однак завжди виникають у зв'язку з ними. Одні соціальні норми ство-

рюються в процесі цільової діяльності, інші виникають у багаторазово повторюваних актах поведінки, не відокремлюються від самого поведінки і виступають як його зразки й стереотипи, треті формуються у вигляді принципів, що закріплюються в суспільній свідомості.

3. Соціальні норми регламентують форми соціальної взаємодії людей, тобто спрямовані на регулювання суспільних відносин, поведінки в суспільстві.

4. Вони виникають у процесі історичного розвитку і функціонування суспільства. Соціальні норми мають своє місце в історії суспільства, свою історичну долю, вони відбивають процеси його розвитку, впливають на його темпи і характер, стабілізують соціум і є як породженням, так і регулятором зазначених процесів.

5. Нарешті, ці норми відповідають типу культури і характеру соціальної організації суспільства⁴.

У цілому соціальні норми створюють цілісну систему регуляторів, за допомогою яких здійснюється вплив на свідомість та поведінку суб'єктів. Багатогранність соціального життя породжує різноманітність соціальних регуляторів суспільних відносин. «Суспільство являє собою не просто різновид соціальної системи, яка характеризується своєю стійкістю та цілісністю, здатністю до саморозвитку, наявністю особливих соціальних цінностей та норм... а складне, багатоаспектне, діалектично-динамічне утворення, яке має свою внутрішню будову та склад, що утворюється з різнопорядкових і різнохарактерних за критерієм структурних одиниць і яке активно взаємодіє із зовнішнім природним середовищем»⁵.

Цілісну структуру критеріїв класифікації пропонують українські вчені. Вони вважають, що такими критеріями є наступні.

За способом виникнення: стихійні норми, що виникають неусвідомлено з природної потреби суспільства в упорядкуванні суспільних відносин; свідомі, які виникають свідомо з необхідності не лише впорядкування відносин, а й закріплення прав та обов'язків суб'єктів.

За суб'єктами прийняття та охорони: норми, які приймаються та гарантуються державою (правові, політичні); норми, що розробляються, приймаються та гарантуються громадськими об'єднаннями (корпоративні, релігійні); норми, що розробляються, приймаються та гарантуються суспільством (звичаї, традиції).

За способом закріплення: усні, які існують у свідомості суб'єктів та передаються з покоління у покоління; письмові, що мають документальну форму закріплення та певний ступінь обов'язковості.

За сферою регулювання: традиції, тобто норми, які склалися в суспільстві історично; звичаї, тобто норми, що склалися в результаті багаторазового застосування; норми етики, що відображають відповідність поведінки суб'єктів встановленим зразкам, еталонам останньої; норми естетики, які відображають відповідність знань суб'єкта культурним надбанням та досягненням суспільства; норми моралі, що характеризують рівень уявлення суспільства про добро та зло, справедливість і несправедливість; норми культури, які характеризують рівень духовного розвитку суспільства; організаційні норми, що встановлюють порядок виникнення та функціонування недержавних структур; політичні норми, які визначають взаємодію суб'єктів політичної системи у процесі виникнення й функціонування владних відносин; релігійні норми, що засновуються на вірі у Бога та регулюють порядок здійснення релігійних культів; корпоративні норми, які регулюють діяльність громадських об'єднань; норми права, що є державно-владним засобом впливу на суспільство⁶.

Цінність системної класифікації, що запропонована вище, полягає, на наш погляд, насамперед в тому, що окремі види соціальних норм розглядаються з різних боків і це допомагає не тільки виділяти ці види норм, а й аналізувати їх різні функції в соціальній регуляції. Наприклад, у цій класифікації релігійні норми виступають і як норми з певною функцією регулювання, і як норми, які певним чином приймаються і гарантуються.

Правове регулювання і, відповідно, правові норми є особливим видом у системі соціального регулювання. Разом із тим, роль, яку в системі соціального регулювання відіграє саме правове регулювання, змушує розглядати його окремо.

На важливість права в системі соціального регулювання вказує В. Нерсисянц. Він наголошує, що лише з урахуванням об'єктивної природи і своєрідності різних видів соціальних норм, їхніх специфічних властивостей та якостей можливий ефективний вплив на процес соціальної регуляції. Звідси очевидним є першорядне значення проблеми специфіки права (у співвідношенні з іншими видами соціальних норм) для конкретизації уявлення про його дійсне місце в соціонормативній системі і його справжньої ролі як регулятора особливого виду. При характеристиці взаємодії права з іншими соціальними нормами необхідно враховувати, що формальна рівність, будучи принципом права, має важливе значення з погляду всіх інших (неправових) видів соціальних норм, всіх інших типів соціальної регуляції, але не в якості їхнього власного принципу⁷.

Говорячи про правове регулювання, слід зазначити, що воно діє на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права. В умовах формування в Україні основ правової держави роль і значення правового регулювання суспільних відносин набуває особливої актуальності. Адже головною ознакою моделі держави, що характеризується як правова, виступає саме ознака високої правової регульованості суспільних відносин. Тому питання підвищення ролі права постають у центрі уваги і відображаються у найважливіших державних і громадських документах.

Предметом правового регулювання є суспільні відносини, які характеризуються такими ознаками:

1. Право регулює відносини, що виникають між людьми та їх об'єднаннями. Не є предметом правового регулювання явища об'єктивної дійсності, що розвиваються за законами природи – фізичні, хімічні, біологічні процеси, стихійні явища – землетруси, повені тощо. Однак деякі з цих явищ або їх наслідки можуть враховуватися як юридичні факти (наприклад порядок виплати страхових сум за збитки, завдані землетрусом чи іншими стихійними явищами).

2. Право регулює відносини, суб'єкти яких є свідомими і вольовими їх учасниками. Право не може регулювати дії, що не залежать від свідомої волі людини – психічно хворих або людей, які знаходяться під гіпнозом.

3. Право регламентує найважливіші суспільні відносини, які мають принципове значення для держави, об'єднань людей чи конкретних осіб. Коло таких людей не постійне. Воно змінюється залежно від конкретних умов того чи іншого етапу розвитку суспільства.

4. Право регулює ті відносини, що об'єктивно потребують юридичної регламентації і піддаються їй. Дружба, любов, особисті почуття, що виникають між людьми, не можуть підлягати правовому регулюванню і підпадають під дію інших соціальних норм – моралі, звичаїв.

Таким чином, предметом правового регулювання є найважливіші для держави та об'єднань людей і конкретних осіб суспільні відносини, що об'єктивно потребують юридичного регулювання і піддаються йому і сторони яких виступають їх свідомими та вольовими учасниками.

Право, як особливий інститут суспільства, має сукупність певних рис, що виділяють його з інших суспільних явищ і допомагають реалізувати його призначення у суспільстві.

До основних рис права відносять: нормативність; формальну визначеність; державну забезпеченість; правозобов'язуючу дію; системність (структурованість). У кожній з цих рис є свої відмінні ознаки, які роблять дану рису правовою, оскільки вони належать тільки до права як особливого соціального феномена.

Вказані риси потрібно розглядати комплексно, враховуючи їх глибинні взаємозв'язки і взаємообумовленість. Найбільш суттєвим атрибутом права виступає нормативність. Право під певним кутом зору може бути охарактеризоване як «система норм», тобто загальних правил, зразків, моделей поведінки, які мають відношення до всіх випадків такого роду і згідно з якими повинна будуватися поведінка всіх осіб, що потрапили в нормативнорегламентовану ситуацію.

Нормативність – це юридично глибоке поняття, тому що вона за допомогою загальних правил реалізує потребу суспільства у затвердженні нормативної бази. У зв'язку з необхідністю забезпечення такої нормативної бази суспільство і право постають у вигляді цілісної нормативної регулюючої системи, що має глибокий правовий зміст. Тобто ключовим моментом правового регулювання є загальнодозвольна його спрямованість. З цієї точки зору правове регулювання виступає як найбільш адекватна вимога цивілізації, вираз нормативної бази суспільства, що має забезпечувати чинний рівень організованості й упорядкованості суспільних відносин.

П. Рабінович надає наступне визначення норм права, в якому він підкреслює їх відмінність від інших норм соціального регулювання. Норма права – формально обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації. Ознаки загального характеру норми права полягають у тому, що вона:

- а) регулює групу кількісно невизначених суспільних відносин;
- б) адресована колу неперсоніфікованих суб'єктів;
- в) діє у часі безперервно;
- г) не вичерпує свою обов'язковість певною кількістю її застосувань;
- д) її чинність припиняється, скасовується за спеціальною процедурою⁸.

Нормативність означає, що право представлене нормами – правилами поведінки, які визначають права й обов'язки учасників регульованих відносин, їхню відповідальність. Правила поведінки, закріплені у правових нормах, спрямовані на майбутню поведінку. Право за допомогою юридичних норм кожному громадянину й організації несе інформацію про те, які дії можливі, які заборонені, а які необхідні⁹.

Формальна визначеність норм права офіційно закріплюються в нормативних актах та інших письмових джерелах, що підлягають однаковому тлумаченню й виконанню. Держава, на відміну від інших організацій, надає праву загальнообов'язкового офіційного значення, зводячи право в закон.

Загальнообов'язковість права виявляється в тому, що всі члени суспільства повинні обов'язково виконувати вимоги, які містяться у нормах права. Загальнообов'язковість повинна розповсюджуватись не лише на громадян, їх об'єднання, посадових і службових осіб, але й на державу в цілому: у правовій державі сама держава додержується принципу загальнообов'язковості права. Правові встановлення обов'язкові для усіх, кому вони адресовані.

Забезпеченість можливістю державного примусу – це специфічна ознака права, що відрізняє його від інших засобів соціального регулювання: моралі, звичаїв, корпоративних норм та ін. Держава, що має монополію на здійснення примусу, являє собою необхідний зовнішній фактор існування і функціонування права.

Свідомовольовий характер права виявляється у прояві волі та свідомості людей. Право виражає соціальний компроміс на засадах справедливості й розуму. Право регулює лише ту поведінку людей, яка має усвідомлений характер і пов'язана з їх волевиявленням.

Системність норм права суттєво відображає рйсу складного системного утворення. Норми права являють собою не просту сукупність, суму, а систему, якій притаманні внутрішня погодженість, упорядкованість, взаємозв'язки складових елементів. Первинним елементом системи права є правові норми, що поєднуються у більші утворення – інститути права і правові галузі. Крім того, систему права можна розглядати і як розподіл права на публічне й приватне, міжнародне і національне, об'єктивне та суб'єктивне. Системність притаманна і окремій нормі права.

Універсальність права – це здатність регулювати різні за природою суспільні відносини, вона є універсальним суспільним регулятором.

З розвитком суспільства змінюється і предмет правового регулювання. Одні відносини відмирають і тому виходять зі сфери правового регулювання (наприклад, відносини, що пов'язані з існуванням спадкової монархії), інші починають активно впливати на життя суспільства і тому виникає потреба в їх правовому врегулюванні (взаємовідносини з навколишнім середовищем, інформаційні технології та ін).

З наведеного стислого аналізу соціального регулювання і його окремої найважливішої складової – правового регулювання та відповідних норм цих видів регулювання можна зробити висновок про доцільність розгляду їх з точки зору як спільних, так і відмінних рис соціального і правового регулювання.

Підсумовуючи роль правового регулювання в загальній системі соціального регулювання, С. Алексєєв зазначає: «... вимога необхідної міри права, обумовленої даним рівнем цивілізації, в остаточному підсумку пробиває собі дорогу, так чи інакше проявляється навіть у самих складних, несприятливих економічних, соціально-політичних умовах»¹⁰.

Отже, на кожному етапі розвитку суспільства воно потребує не тільки соціального регулювання взагалі, але й певної міри правового регулювання, рівень якої обумовлений об'єктивно визначеною необхідністю організованості та стабільності суспільних відносин. Не меншою мірою правове регулювання обумовлено необхідністю реалізації розвитку людини, забезпечення її невід'ємних прав і свобод, реалізації розвитку кожної особистості, забезпеченню можливостей для її прояву, активності й функціонування.

Основні висновки полягають у наступному.

Система соціальних норм, виступаючи як частина системи нормативного регулювання, включає різноманітні соціальні регулятори, що обумовлені як об'єктивним характером суспільних відносин, так і суб'єктивною потребою індивідів і соціальних груп щодо встановлення і усвідомлення ціннісних факторів поведінки, які відповідають рівню розвитку суспільства.

Право як система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою і яка є особливим видом в системі соціального регулювання, ставить завдання знаходження оптимальних варіантів сполучення правових форм впливу з регулятивними можливостями інших соціальних норм, роль яких в сучасному світі зростає.

У правовій соціально орієнтованій державі, до якостей якої прагне в повному обсязі підійти Україна, розвиток суспільства потребує не тільки соціального регулювання взагалі, але й визначеної міри правового регулювання, необхідного для реалізації розвитку людини, забезпечення її невід'ємних прав і свобод, реалізації розвитку кожної особистості, забезпеченню можливостей для її прояву, активності й функціонування.

¹ *Нерсесянц В. С.* Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 552 с. – С. 81.

² *Лейст О. Э.* Сущность права. Проблемы теории и философия права. – М.: Зерцало, 2008. – 340 с. – С. 183.

³ *Комаров С. А.* Общая теория государства и права: Учебник – М.: Юрайт, 1997. – 416 с. – С. 212.

⁴ *Алексеев С. С., Архипов С. И., Игнатенко Г. В.* и др. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов / Отв. ред.: В. М. Корельский, В. Д. Перевалов. – М.: Норма, 2003. – 595 с.

⁵ *Селиванов В., Діденко Н.* Правова природа регулювання суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 10. – С. 10–20.

⁶ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. – С. 270.

⁷ *Нерсесянц В. С.* Вказана праця. – 552 с. – С. 87.

⁸ *Рабинович П. М.* Норма права / П. М. Рабинович. Юридична енциклопедія в 6-т., т. 4 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2002. – С. 189–190. – 720 с.

⁹ *Волинка К. Г.* Теорія держави і права: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – С. 97–98.

¹⁰ *Алексеев С. С.* Теория права. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 320 с. – С. 59.

Резюме

Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять.

У роботі проводиться дослідження співвідношення соціального і правового регулювання з точки зору загальної системи соціальних норм та особливої регулюючої ролі правових норм. Ступінь їх взаємодії впливає на рівень досконалості та забезпечує ефективність впливу на сучасне суспільство. Проаналізовано соціальні регулятори, які обумовлені як об'єктивним характером суспільних відносин, так і суб'єктивною потребою індивідів і соціальних груп. Сутність будь-якого соціального регулювання так чи інакше полягає в цілеспрямованому визначенні на нормативному і індивідуальному рівні певних форм і меж дозволеної та необхідної поведінки соціальних суб'єктів у певних життєвих ситуаціях, а також у стимулюванні фактичного додержання ними правових настанов. Відмічено зростання ролі соціальних регуляторів в сучасному світі. Тому на даному етапі демократичних перетворень у суспільстві вкрай важливим є усвідомлення ролі соціальних регуляторів суспільних відносин в контексті сучасного праворозуміння. Зроблено висновок, що в правовій державі розвиток суспільства потребує оптимальних варіантів сполучення правових та інших форм соціального регулювання.

Ключові слова: соціальне і правове регулювання, правова держава, норми права.

Резюме

Гольцова О. Е. Социальное регулирование и правовое регулирование – соотношение понятий.

В работе проводится исследование соотношения социального и правового регулирования с точки зрения общей системы социальных норм и особой регулиющей роли правовых норм. Степень их взаимодействия влияет на уровень совершенства

и обеспечивает эффективность воздействия на современное общество. Проанализированы социальные регуляторы, которые обусловлены как объективным характером общественных отношений, так и субъективной потребностью индивидов и социальных групп. Сущность любого социального регулирования так или иначе состоит в целенаправленном определении на нормативном и индивидуальном уровне соответствующих форм и границ дозволенного и необходимого поведения социальных субъектов в определенных жизненных ситуациях, а также в стимулировании фактического соблюдения ими правовых установок. Отмечено возрастание роли социальных регуляторов в современном мире. Поэтому на данном этапе демократических преобразований в обществе крайне важным является осознание роли социальных регуляторов общественных отношений в контексте современного правопонимания. Сделан вывод, что в правовом государстве развитие общества требует оптимальных вариантов объединения правовых и других форм социального регулирования.

Ключевые слова: социальное и правовое регулирование, правовое государство, нормы права.

Summary

Goltsova O. Social regulation and legal regulation – the ratio of concepts.

In this work the investigation of correlation of social and legal regulation is carried out from the point of view of the general system of social norms and a special regulating role of legal law. Their interaction affects the level of excellence and ensure the effectiveness impact on contemporary society. Social regulators which are caused both objective character of public relations and subjective requirement of individuals and social groups are analyzed. Increase of a role of social regulators in the modern world is noted. The essence of any social regulation anyway is targeted at the regulatory definition and the individual level the appropriate forms and boundaries of what is permissible and necessary behavior of social actors in specific situations, as well as in promoting effective enforcement of their legal systems. Therefore, at this stage of democratic transformation in society is extremely important the understanding of the role of social regulators of public relations in the context of contemporary understanding. The conclusion that in a constitutional state development of a society demands optimum variants of association of legal and other forms of social regulation is made.

Key words: social and legal regulations, constitutional state, legal norm.

Отримано 11.03.2013

УДК 340.1

О. С. КАБАНЕЦЬ

*Олександр Сергійович Кабанець, аспірант
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Друга половина 80-х рр. ХХ ст. ознаменувалася крахом тоталітарних і авторитарних режимів у більшості країн адміністративного соціалізму. Поступова лібералізація свідомості правлячої еліти у постсоціалістичних державах детермінувала процес демократизації, який проходив під впливом тривалої гострої ідеологічної і політичної конфронтації із Заходом. Це, а також успадковані від марксизму доктринерство, віра в єдино вірну теорію або модель перетворень призвели до послаблення в більшості з постсоціалістичних держав централізму, до радикалізації еліт, поляризації їх державних орієнтацій, з одного боку, на західні моделі ліберальної демократизації, а з іншого – на традиційні соціалістичні принципи. У даному контексті важливим є твердження, висунуте дослідниками В. Забігайло та М. Козюброю про те, що демократія є символом соціальної справедливості, рубіж, що відділяє прогрес від реакції, тиранії і свавілля¹.

Поширившись на початок ХХІ ст. у планетарному масштабі, демократія стала фундаментом державного устрою більшості країн Європи. Водночас, процес демократизації різних країн є складним і суперечливим. Особливо гостро це відчувають держави, які здійснюють перехід від авторитарно-тоталітарних режимів до ефективних форм демократії, до яких належить і Україна².

Як зазначає О. Скакун, на сьогодні є всі підстави стверджувати, що Україна відбулася як держава³. Але разом із тим два десятиліття розбудови демократичної державності в Україні засвідчили, що перехід до демократії не такий легкий і безболісний, як це уявлялося на початкових стадіях цього процесу. Аналіз теоретичного й практичного досвіду дає змогу зробити висновок, що дана проблема зумовлена специфікою розвитку демократичної традиції в Україні, яка є відмінною від країн Заходу. Виокремимо декілька базових специфічних аспектів.

По-перше, демократичний розвиток не був рівномірним і поступовим, державницький процес характеризувався перервистістю, чергуванням в українській історії періодів політичного піднесення і занепаду. Як правило, спроби практичного втілення демократичних ідей припадали на період визвольних змагань та зростання суспільної активності.

По-друге, демократична ідея в Україні завжди підпорядковувалася соціальній та національній ідеям. Тривала відсутність власної державності та панування інонаціональних авторитарних режимів, вплинули на